

Jerzy Lachowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

e-mail: jerzy.lachowski@law.umk.pl

ORCID: 0000-0002-6669-2105

ZMIANY W ZAKRESIE KARY 25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI NA GRUNCIE KODEKSU KARNEGO Z 1997 R. ORAZ PRÓBA ICH OCENY

AMENDMENTS TO THE REGULATION OF 25 YEAR'S IMPRISONMENT UNDER THE 1997 CRIMINAL CODE AND AN ATTEMPT OF THEIR ASSESSMENT

Abstract

The Act of 7 July 2022 deleted the penalty of 25 years of imprisonment from the list of penalties in Article 32 of the Polish Criminal Code. As a rule, such a solution should be assessed positively: after all, between a prison sentence of up to 15 years and a penalty of 25 years of imprisonment there was too large a gap, forcing the imposition of penalties that were not always fair. Such situations occurred in particular when, in a particular case, the penalty of up to 15 years of imprisonment appeared to be too lenient and the penalty of 25 years of imprisonment too severe. The problem, however, is that as a result of the amendment, the upper limit of imprisonment was increased to 30 years, which led to some inconsistencies in the Polish Criminal Code. In addition, such a legislative solution has resulted in a rather serious tightening of penalties for some crimes so far also punishable by 25 years of imprisonment, despite the fact that the number of crimes in this area is currently falling. This study attempts to assess the introduction of a sentence of up

to 30 years in lieu of a 25 year's prison sentence, taking into account the *de lege ferenda* postulates formulated so far in the relevant literature.

KEYWORDS

criminal law, penalties, imprisonment

SŁOWA KLUCZOWE

prawo karne, kary, pozbawienie wolności

I. WPROWADZENIE

W projekcie nowelizacji Kodeksu karnego z 1997 r.¹ z dnia 16 września 2021 r.² zaproponowano m.in. zmianę w zakresie katalogu kar polegającą na usunięciu z niego kary 25 lat pozbawienia wolności, która została wprowadzona do polskiego porządku prawnego z dniem 1 stycznia 1970 r. jako kara pośrednia między terminową, zwykłą karą pozbawienia wolności do 15 lat a karą śmierci. W Kodeksie karnym z 1997 r. kara 25 lat pozbawienia wolności stała się karą pośrednią między dożywotnim pozbawieniem wolności a karą do 15 lat pozbawienia wolności. Zgodzić się należy z zawartym w uzasadnieniu projektu spostrzeżeniem, że swoista luka pomiędzy górną granicą zwykłej kary pozbawienia wolności (15 lat) a karą 25 lat pozbawienia wolności powodowała w praktyce problemy z wymiarem kary adekwatnej do czynu sprawcy o randze zbrodni tam, gdzie kara do 15 lat pozbawienia wolności byłaby karą zbyt łagodną, a kara 25 lat pozbawienia wolności byłaby karą zbyt surową. To stawiało sądy niekiedy w sytuacji konieczności wymierzenia kary w istocie niesprawiedliwej. Oczywiście luka ta wymagała wypełnienia. Projektodawca uczynił to przez rezygnację z kary 25 lat pozbawienia wolności przy jednoczesnym podwyższeniu górnej granicy zwykłej kary pozbawienia wolności do 30 lat. Konsekwencją takiej zmiany jest propozycja podwyższenia górnej granicy kary pozbawienia wolności w przypadku wielu przestępstw w części szczególnej Kodeksu karnego. Projektowane zmiany zostały przyjęte w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, z późn. zm.); dalej: k.k./k.k. z 1997 r.

² Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk RCL nr UD281, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12351306> (dostęp: 18.11.2022 r.).

– Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw³, a proces legislacyjny przed parlamentem zakończył się dnia 16 listopada 2022 r., kiedy to Sejm nie uwzględnił wniosku Senatu o odrzucenie tej noweli. W dniu 2 grudnia 2022 r. Prezydent RP podpisał ten akt normatywny. Kierunek zmian przyjęty w ustawie może budzić poważne wątpliwości zwłaszcza w kontekście spadku przestępczości w kraju.

II. GENEZA REGULACJI PRAWNEJ DOTYCZĄCEJ KARY 25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Kodeks kary z 1932 r.⁴ w katalogu kar nie przewidywał kary 25 lat pozbawienia wolności. W przepisie art. 37 k.k. z 1932 r. znajdowały się kary ułożone od najsurowszej do najłagodniejszej. Unormowanie to wymieniało kolejno: karę śmierci, więzienie, areszt i grzywnę. Karę śmierci wykonywano przez powieszenie (art. 38 k.k. z 1932 r.), kara więzienia trwała od 6 miesięcy do 15 lat, o ile ustawa nie przywidywała więzienia dożywotniego. Kara aresztu trwała od tygodnia do 5 lat, natomiast grzywna była – co do zasady – wymierzana w granicach od 5 zł do 200 000 zł. W katalogu kar nie wymieniano dożywotniego więzienia jako odrębnej kary.

Kara dożywotniego pozbawienia wolności wraz z upływem czasu, w którym funkcjonowała w polskim porządku prawnym, zwłaszcza po II wojnie światowej, spotykała się z krytyką. Podnoszono, iż jest to kara niehumanitarna, sprzeczna z ideą państwa socjalistycznego⁵. Wskazywano, że jest ona pozbawiona walorów wychowawczych i poprawczych⁶. Od 1920 r. funkcjonowała ona w zestawieniu z możliwością warunkowego przedterminowego zwolnienia, przez co straciła charakter kary bezwzględnie wykonywanej do końca życia skazanego. W kontekście tego rozwiązania w latach 50. XX w. W. Wolter twierdził, że „więzienie dożywotnie przestało być dożywotnim z chwilą, gdy objęte zostało instytucją

³ Zob. http://orka.sejm.gov.pl/proc9.nsf/ustawy/2024_u.htm (dostęp: 18.11.2022 r.); dalej: nowela/ustawa z dnia 7 lipca 2022 r.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. nr 60, poz. 571); dalej: k.k. z 1932 r.

⁵ Tak np. J. Bafia, *System kar zasadniczych w kk z 1969 r.*, „Przegląd Penitencjarny” 1969, nr 2, s. 11; T. Leško, *System kar sądowych w prawie karnym wojskowym*, Warszawa 1968, s. 84; J. Śliwowski, *Czasowe ramy kary pozbawienia wolności w projekcie kk PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 1977, z. 1, s. 124; S. Walczak, *Projekt kodeksu karnego w Sejmie PRL (tekst przemówienia wygłoszonego przez Ministra Sprawiedliwości prof. Stanisława Walczaka na posiedzeniu Sejmu w dniu 9 marca 1968 r.)*, „Nowe Prawo” 1968, nr 4, s. 510; L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System Prawa Karnego. Tom 6. Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*, Warszawa 2016, s. 334, oraz powołana tam literatura.

⁶ Zob. np. I. Andrejew, *Zarys prawa karnego państw socjalistycznych*, Warszawa 1975, s. 114.

prawną warunkowego przedterminowego zwolnienia”⁷. Pogląd ten był trafny, o ile instytucja ta miała charakter obligatoryjny. Trzeba jednak podkreślić, że w okresie prac nad projektem Kodeksu karnego z 1969 r.⁸ ustawodawstwa ówczesnych państw socjalistycznych rezygnowały z tej kary. W doktrynie podaje się, że w 1963 r. na 13 państw socjalistycznych kara ta utrzymana była tylko w pięciu porządkach prawnych⁹. Dla uzasadnienia krytycznego stosunku do tej kary wskazywano również spadek jej orzekania od 1950 r. i brak wzrostu statystyk w tym zakresie w okresie późniejszym, co było wynikiem spadku przestępczości zagrożonej tą właśnie karą¹⁰.

W trakcie prac nad projektem nowego Kodeksu karnego po II wojnie światowej i na fali krytyki kary dożywotniego pozbawienia wolności poszukiwano rozwiązania pośredniego pomiędzy zwykłą karą pozbawienia wolności do 15 lat oraz karą śmierci. Karę dożywotniego pozbawienia wolności krytkowano m.in. z powodu jej niehumanitarnego charakteru, niezgodności z zasadami humanizmu socjalistycznego oraz akceptowaną wtedy zasadą resocjalizacji¹¹.

Kara 25 lat pozbawienia wolności pojawiła się po raz pierwszy w projekcie Kodeksu karnego w 1951 r., który zawierał tylko część ogólną. Obok tej kary przewidziano zwykłą karę pozbawienia wolności, pracę poprawczą, grzywnę, a na okres przejściowy – karę śmierci. Kara 25 lat pozbawienia wolności miała być szczególną odmianą kary pozbawienia wolności¹². Projekt nie zawierał kary dożywotniego pozbawienia wolności¹³. W przypadku wymierzenia kary 25 lat pozbawienia wolności konieczne było zastosowanie pozbawienia praw publicznych. Zwolnienie warunkowe w przypadku skazania na karę 25 lat pozbawienia wolności mogło nastąpić po odbyciu nie mniej niż 10 lat kary. W przypadku wykonywania pracy szczególnie użytecznej i ofiarnego stosunku do niej w warunkach zakładu karnego można było przy ustalaniu okresu niezbędnego do warunkowego zwolnienia liczyć jeden dzień pozbawienia wolności jako dwa. Okres próby przy zwolnieniu z kary 25 lat pozbawienia wolności miał wynosić 5 lat¹⁴. Nie wiadomo było, za jakie przestępstwa kara taka mogła być orzeczona.

Kolejny projekt Kodeksu karnego z 1956 r. zawierał zarówno część ogólną, jak i część szczególną. Przewidywał on również karę 25 lat pozbawienia wolno-

⁷ W. Wolter, *Z problematyki wymiaru kary (średni wymiar kary)*, „Państwo i Prawo” 1958, z. 7, s. 19.

⁸ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. nr 13, poz. 94); dalej: k.k. z 1969 r.

⁹ I. Andrejew, *Zarys...*, s. 114; L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 334, oraz powołana tam literatura.

¹⁰ Zob. J. Wąsik, *Kara dożywotniego więzienia*, Warszawa 1963, rozdziały IV i V.

¹¹ Poglądy krytyków kary dożywotniego pozbawienia wolności przytacza J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 10.

¹² Tak L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 311.

¹³ *Projekt kodeksu karnego Polski Ludowej*, Warszawa 1951, przywołany za L. Wilkiem, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 311.

¹⁴ *Ibidem*.

ści, a w stosunku do projektu poprzedniego wprowadzał drobne zmiany. Przewidziano w nim instytucję obligatoryjnego warunkowego zwolnienia, przyjmując, że każdy dzień sumiennej i wydajnej pracy liczy się za dwa dni pozbawienia wolności, przez co kara automatycznie ulegała skróceniu, a finalnie prowadziło to do warunkowego zwolnienia. Warunkowe zwolnienie następowało wówczas, gdy czas pozostały skazanemu do odbycia kary był równy okresowi, w którym skazany wyróżniał się pracą. Okres próby przy warunkowym zwolnieniu z kary 25 lat pozbawienia wolności miał wynosić 3 lata. Karę 25 lat pozbawienia wolności przewidziano w 15 przypadkach, a dodatkowo w 16 przypadkach części wojskowej, w czasie wojny. Co do zasady kara ta występowała w alternatywie z karą śmierci¹⁵.

W następnym projekcie Kodeksu karnego z 1963 r. przyjęto, że w każdym przypadku, w którym przestępstwo jest zagrożone karą śmierci, dopuszczalne jest wymierzenie w jej miejsce kary 25 lat pozbawienia wolności¹⁶. Warunkowe zwolnienie z odbycia reszty tej kary mogło nastąpić po odbyciu 15 lat; odstąpiono od obligatoryjnego zwolnienia. W omawianym projekcie wprowadzono pierwszy raz ograniczenia podmiotowe w zakresie wymiaru omawianej kary. Nie było dopuszczalne jej zastosowanie wobec młodocianego sprawcy¹⁷. W części szczególnej kara 25 lat pozbawienia wolności była przewidziana w 17 przypadkach, w tym w 7 w alternatywie z karą śmierci. Projekt Kodeksu karnego z 1966 r. przewidywał również karę 25 lat pozbawienia albo samoistnie w sankcji albo możliwe było jej wymierzenie w miejsce kary śmierci¹⁸. Kwestia warunkowego zwolnienia z kary 25 lat pozbawienia wolności nie uległa zmianie w stosunku do projektu z 1963 r. Ostatni projekt – tym razem z 1968 r. – nie zawierał już żadnych zmian w zakresie kształtu kary 25 lat pozbawienia wolności. Dokonano jedynie korekt w części szczególnej, gdzie 18 przestępstw było zagrożonych tą karą, z czego 11 alternatywnie z karą śmierci¹⁹.

Na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. kara 25 lat pozbawienia wolności nie pojawiła się w katalogu kar zasadniczych w art. 30 § 1 k.k. Zgodnie z przepisem art. 30 § 3 k.k. z 1969 r. karę 25 lat pozbawienia wolności można było orzec w razie zagrożenia karą śmierci oraz w innych wypadkach wskazanych w ustawie. Występowała ona jako kara pośrednia pomiędzy karą pozbawienia wolności w wymiarze od 3 miesięcy do 15 lat a karą śmierci²⁰. Jednocześnie ustawodawca nie traktował jej jako kary wyjątkowej, wszak określenie to było zastrzeżone tylko

¹⁵ Por. *projekt kodeksu karnego Polski Rzeczypospolitej Ludowej i przepisy wprowadzające*, Warszawa 1956, przywołany za L. Wilkiem, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 311.

¹⁶ *Projekt kodeksu karnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1963, przywołany za L. Wilkiem, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 312.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Zob. L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 311.

¹⁹ *Projekt kodeksu karnego*, Warszawa 1968, przywołany za L. Wilkiem, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 312.

²⁰ Tak również L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 310.

dla kary śmierci. W Kodeksie karnym z 1969 r. karę 25 lat pozbawienia wolności przewidziano w części szczególnej w 20 przypadkach, z czego w 10 mogła ona być zastosowana w miejsce kary śmierci²¹. W przypadku skazania na karę 25 lat pozbawienia wolności konieczne było orzeczenie pozbawienia praw publicznych na okres 10 lat, a warunkowe zwolnienie mogło nastąpić po 15 latach.

Ustawą z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych grzywn i nawiązek w prawie karnym²² zmieniono przepis art. 30 § 3 k.k. z 1969 r. i postanowiono, że za przestępstwo zagrożone karą śmierci oraz w innych wypadkach wskazanych w ustawie sąd może orzec karę zasadniczą dożywotniego pozbawienia wolności lub 25 lat pozbawienia wolności. Ustawa ta w art. 5 wprowadziła zakaz wykonywania kary śmierci, co w konsekwencji doprowadziło do orzekania co do zasady w jej miejsce albo kary dożywotniego pozbawienia wolności, albo 25 lat pozbawienia wolności.

Kara 25 lat pozbawienia wolności spotykała się z falą krytyki w okresie obowiązywania Kodeksu karnego z 1969 r. W czasach PRL dominowała idea resocjalizacji rozumianej jako dążenie do poprawy skazanego w warunkach zakładu karnego, podczas gdy w przypadku kary 25 lat pozbawienia wolności funkcją dominującą była eliminacja. Uznawano ją za krę sprzeczną z zasadą humanitaryzmu, drakońską, okrutną, nazbyt surową, traktowano ją jako zamaskowane dożywocie²³. Istotne argumenty przeciwko rzeczonyj karze sformułował J. Śliwowski. Podkreślał on, że kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz 25 lat pozbawienia wolności są karami tego samego rodzaju, przy czym ta druga jest zamaskowaną postacią tej pierwszej, a funkcje tych kar w pełni się pokrywają. Kara 25 lat pozbawienia wolności zdaniem tego autora jest nadmiernie surowa²⁴. Również L. Hochenberg podkreślał, że kara ta, w kontekście prewencji szczególnej i ogólnej, nie zastąpi kary dożywotniego pozbawienia wolności i nie spełni swej roli w tym zakresie w stopniu większym niż kara do 15 lat pozbawienia wolności²⁵. Zgadzano się jednak co do tego, że pomiędzy terminową karą pozbawienia wolności do 15 lat a karą śmierci sąd musi mieć jakąś pośrednią alternatywę, wszak dzięki temu będzie bardziej skłonny do orzekania kary eliminacyjnej względnej polegającej na pozbawieniu wolności niż kary śmierci²⁶. Na temat kary 25 lat pozbawienia wolności negatywnie wypowiadał się K. Buchała, który po zbadaniu polityki karnej w latach 1970–1975 upatrywał zagrożenia częstszym

²¹ Odnośnie do egzemplifikacji przestępstw zagrożonych karą 25 lat pozbawienia wolności zob. J. Korecki, *Kara 25 lat...*, s. 44–46.

²² Dz.U. nr 95, poz. 475.

²³ Por. np. L. Hochenberg, *Zawołowane dożywocie*, „Nowe Prawo” 1956, nr 7–8, s. 159; J. Śliwowski, *Czasowe ramy...*, s. 123–126, oraz *idem*, *System kar w projekcie kodeksu karnego*, „Palestra” 1963, nr 3, s. 38.

²⁴ J. Śliwowski, *Czasowe ramy...*, s. 123–126.

²⁵ L. Hochberg, *Zawołowane...*, s. 159.

²⁶ Tak m.in. J. Wąsik, *Kara...*, s. 179.

sięganiem po karę śmierci w zastąpieniu kary dożywotniego pozbawienia wolności karą 25 lat pozbawienia wolności. Jak podnosił, była to jednak hipoteza, która w razie jej potwierdzenia dowiodłaby, że kara 25 lat pozbawienia wolności w istocie nie spełniła swego celu²⁷.

Należy jednak również odnotować obrońców kary 25 lat pozbawienia wolności. Upatrywano w niej celu wychowawczego, traktowano ją jako dobrą alternatywę dla kary śmierci²⁸. Warto w tym miejscu przytoczyć pogląd J. Bafii, którego zdaniem przyjęcie kary na poziomie niższym niż 25 lat pozbawienia wolności „nie oddałoby właściwie prewencyjnej funkcji związanej z dotychczasową karą dożywotniego pozbawienia wolności”²⁹.

III. KARA 25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI W KODEKSIE KARNYM Z 1997 R.

Kara 25 lat pozbawienia wolności znalazła się w katalogu kar zawartym w art. 32 k.k. na czwartym miejscu, za karą pozbawienia wolności do lat 15, a przed karą dożywotniego pozbawienia wolności. Od samego początku obowiązywania Kodeksu karnego z 1997 r. była to kara przewidziana za zbrodnie. W sankcji występowała ona obok kary pozbawienia wolności do 15 lat albo obok tejże kary i kary dożywotniego pozbawienia wolności. Ustawodawca nie zastrzegł, że kara 25 lat pozbawienia wolności czy też dożywotniego pozbawienia wolności to kary o charakterze wyjątkowym, jak czynił to na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. w stosunku do kary śmierci³⁰. Nie oznacza to jednak, że w literaturze przedmiotu kara ta nie była tak traktowana. Jak podkreślano, jej wyjątkowy charakter wynikał choćby stąd, że groziła ona tylko za zbrodnie, i to niektóre, *de lege derogata* pozostawała zawsze w alternatywie z karą do 15 lat pozbawienia wolności, dając sądowi możliwość wyboru, w katalogu kar w art. 32 k.k., w którym ułożono kary od najłagodniejszej do najsurowszej, znalazła się na przedostatnim miejscu³¹. Dodać wypada, że również sztywny charakter tej kary, który nie pozwalał dostosować jej do indywidualnych właściwości i warunków sprawcy, mógł prze-

²⁷ Zob. K. Buchała, *Polityka karna w latach 1970–1975 na tle ogólnych zasad wymiaru kary*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1978, nr 9, s. 53.

²⁸ Zob. J. Bednarzak, *Decydująca rola dyrektywy stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu w sądowym wymiarze kary*, „Nowe Prawo” 1978, nr 10, s. 1286.

²⁹ J. Bafia, *System kar i zasady ich orzekania*, Warszawa 1970, s. 18.

³⁰ Odnośnie do typów czynów zabronionych zagrożonych karą 25 lat pozbawienia wolności w Kodeksie karnym z 1997 r. zob. L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 310.

³¹ Bliżej na ten temat zob. J. Lachowski, *Zasady wymierzania kar 25 lat oraz dożywotniego pozbawienia wolności według kk z 1997 r.*, (w:) T. Gardocka (red.), *Kary długoterminowe. Polityka karna. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006, s. 29.

mawiać za jej wyjątkowym charakterem. Podobne stanowisko wyrażał L. Wilk, który podkreślał, że za wyjątkowym charakterem kary 25 lat pozbawienia wolności przemawiała jej niestopniowalność, znaczna odległość od górnego pułapu kary pozbawienia wolności, wynoszącego 15 lat, konieczność ostrożnego sięgania po tę karę oraz rzadkie przypadki jej orzekania³². Autor trafnie podnosił, że ów wyjątkowy charakter kary 25 lat pozbawienia wolności nie powinien być jedynie próżną deklaracją, lecz praktyczną dyrektywą wymiaru kary, do której powinny odwoływać się sądy³³. Wyjątkowy charakter kary 25 lat pozbawienia wolności można było wyinterpretować również z orzecznictwa sądów powszechnych³⁴.

IV. ZMIANY W ZAKRESIE KARY 25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Dyskusja nad karą 25 lat pozbawienia wolności w sytuacji, gdy występowała ona w alternatywie z karą dożywotniego pozbawienia wolności była ostatnio mało ożywiona. Nie oznacza to jednak, że nie pojawiały się postulaty zmian w tym zakresie, którym warto bliżej się przyjrzeć.

Po pierwsze, należy wskazać postulat eliminacji kary 25 lat pozbawienia wolności, który sformułował L. Tyszkiewicz. Zdaniem tego autora, kara ta co prawda nie ma tylu wad, co kara dożywotniego pozbawienia wolności, ale jej poważnym mankamentem jest jej sztywny wymiar, który jest szczególnie dotkliwy dla praktyki wymiaru sprawiedliwości. Stwarza on poważne problemy przy wymiarze kary sprawcom współdziałającym w popełnieniu czynu zabronionego, gdzie wewnętrzna sprawiedliwość wyroku wymaga dostosowania kary dla takich sprawców, ale różnica między nimi nie powinna przekraczać 2–3 lat. Ówczesny stan prawny zmuszał natomiast sąd do wymierzenia wszystkim współdziałającym kar po 25 lat pozbawienia wolności, ewentualnie jednemu 15 lat, drugiemu 25 lat pozbawienia wolności, a trzeciemu dożywotniego pozbawienia wolności za tę samą zbrodnię³⁵. Wobec powyższego L. Tyszkiewicz wyraził akceptację dla jednej z propozycji nowelizacji Kodeksu karnego, sprowadzającej się do podwyższenia górnej granicy zwykłej kary pozbawienia wolności z 15 do 25 lat z zach-

³² L. Wilk, (w:) M. Melezini (red.), *System...*, s. 320.

³³ *Ibidem*, s. 321.

³⁴ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 1979 r., III KR 238/78, OSNPG 1979, nr 8, poz. 102; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 grudnia 1973 r., III KR 319/73, OSNKW 1974, nr 4, poz. 62; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 15 maja 2003 r., II AKa 86/03, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2003, nr 6, poz. 29.

³⁵ L. Tyszkiewicz, *Rzut oka na niektóre aktualne problemy prawa karnego, polityki kryminalnej i kryminologii*, (w:) T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Bielsko-Biała 2006, s. 19.

waniem kary dożywotniego pozbawienia wolności³⁶. Autor zaproponował jednak rozwiązanie alternatywne polegające na tym, aby w miejsce kary dożywotniego pozbawienia wolności i 25 lat pozbawienia wolności wprowadzić obok zwykłej kary pozbawienia wolności do 15 lat odrębny przedział tej kary od 20 do 30 lat pozbawienia wolności, którą należałoby nazwać „surowym pozbawieniem wolności”. Zdaniem L. Tyszkiewicza miałyby on funkcjonować z wyłączeniem możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia³⁷.

Po drugie, zdaniem V. Konarskiej-Wrzonek należało utrzymać karę pozbawienia wolności do 15 lat z odpowiednio ukształtowanym zróżnicowaniem ustawowego wymiaru kary dla występów drobnych, średnich i ciężkich, a także dla niektórych zbrodni oraz wprowadzić w miejsce kary 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności – długoterminową karę od 20 do 30 lat pozbawienia wolności, jako alternatywne zagrożenie dla najcięższych zbrodni. Autorka podała przykładowe zagrożenie dla zbrodni zabójstwa, a mianowicie karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 8 lat albo długoterminowe pozbawienie wolności, tj. od 20 do 30 lat³⁸. Zdaniem V. Konarskiej-Wrzonek wprowadzenie kary długoterminowej w rzeczonym przedziale pozwoliłoby sądom na sprawiedliwe, odpowiednio surowe i zindywidualizowane karanie sprawcy oraz współsprawców i innych współdziałających w popełnieniu tego samego czynu, górna granica na poziomie 30 lat jest na tyle surowa, że powinna spotkać się z akceptacją społeczną. Warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary długoterminowej miałyby odbywać się na zasadach ogólnych, tj. po odbyciu 1/2, 2/3 lub 3/4 kary, przy pozostawieniu sądowi możliwości zaostreżenia przesłanek formalnych rzeczowej instytucji w myśl art. 77 § 2 k.k.

Po trzecie, ostatnio z propozycją zmian w zakresie kary 25 lat pozbawienia wolności wystąpiło Ministerstwo Sprawiedliwości. W projekcie nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 16 września 2021 r., który ostatecznie przybrał kształt ustawy z dnia 7 lipca 2022 r., zaproponowano wyeliminowanie z katalogu kar zawartego w art. 32 k.k. kary 25 lat pozbawienia wolności. Jednocześnie zmieniono przepis art. 37 k.k. w ten sposób, iż podwyższono górną granicę kary pozbawienia wolności z 15 do 30 lat. Zmiana w katalogu kar pociąga za sobą rewizję sankcji w części szczególnej Kodeksu karnego w przypadku zbrodni

³⁶ Podobny postulat zmiany w obszarze katalogu kar w Kodeksie karnym proponowała M. Melezini, *Granice czasowe pozbawienia wolności (stan obecny i proponowane zmiany)*, (w:) L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Warszawa 2005, s. 450.

³⁷ L. Tyszkiewicz, *Rzut oka na niektóre aktualne problemy prawa karnego, polityki kryminalnej i kryminologii*, (w:) T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia...*, s. 19.

³⁸ V. Konarska-Wrzonek, *Propozycje zmian katalogu kar w kodeksie karnym z 1997 r. w zakresie kar pozbawienia wolności oraz dolegliwości związanych z niektórymi rodzajami kar wolnościowych*, (w:) P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, Warszawa 2012, s. 861.

zagrożonych również karą 25 lat pozbawienia wolności. W przypadku takich zagrożeń co do zasady wyeliminowano tę karę z sankcji i podwyższono karę pozbawienia wolności do lat 30, ewentualnie do 25. Generalnie w sprawach o takie zbrodnie doszło do zaostrzenia ustawowego zagrożenia. W uzasadnieniu rzeczonego projektu podano, że sztywny wymiar kary 25 lat pozbawienia wolności powoduje, iż sąd pozbawiony jest możliwości miarkowania kary. Natomiast znaczna różnica między górną granicą zwykłej kary pozbawienia wolności (15 lat) oraz dwudziestoma pięcioma latami może prowadzić do wymierzenia przez sąd kary nieproporcjonalnej do stopnia społecznej szkodliwości czynu i winy sprawcy, a więc do zastosowania kary zbyt łagodnej lub zbyt surowej. Podkreślono w uzasadnieniu, że jest to szczególnie widoczne przy wymierzaniu kar sprawcom współdziałającym w popełnieniu przestępstwa. Posłużono się tutaj tymi samymi argumentami, których użył L. Tyszkiewicz (przytoczone wyżej) dla uzasadnienia swego postulatu rezygnacji z kary 25 lat pozbawienia wolności. Powołano się również na potrzeby w zakresie indywidualizacji kary, zwłaszcza tam, gdzie zespół ustawowych znamion czynu zabronionego jest ujęty syntetycznie. W takim przypadku jedynie duża rozpiętość minimum i maksimum kary jest w stanie zapewnić dostosowanie kary do stopnia winy i społecznej szkodliwości czynu. W uzasadnieniu projektu nowelizacji podano, że podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności do 30 lat nie spowoduje automatycznie wzrostu poziomu represyjności, wszak stworzy również możliwość wymierzenia kar łagodniejszych, tj. na przykład na poziomie 20 lat zamiast sztywnej kary 25 lat pozbawienia wolności.

V. OCENA ZMIAN W ZAKRESIE KARY 25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI W KODEKSIE KARNYM Z 1997 R.

Nie ulega wątpliwości, że zasadne były postulaty wyeliminowania kary 25 lat pozbawienia wolności z katalogu kar, choć we współczesnej doktrynie prawa karnego można wskazać również zwolenników tej kary³⁹. Istotnie, funkcjonowanie jej w sankcjach w alternatywie z karą pozbawienia wolności na poziomie 15 lat prowadziło do poważnych problemów praktycznych, które zostały naświetlone przez L. Tyszkiewicza. Stawianie sądu w sytuacji wyboru między karą do 15 lat pozbawienia wolności i karą 25 lat pozbawienia wolności w sytuacji, gdy *in concreto* żadna z nich nie jest adekwatna (ta pierwsza zbyt łagodna, a ta druga zbyt surowa), zmuszało sąd do wymierzenia sprawcy kary niesprawiedliwej, nieadekwatnej do popełnionego czynu. Lokowanie sądu w takim położeniu jest niekonstytucyjne i stanowi zagrożenie dla treści przepisu art. 2

³⁹ Zob. np. L. Wilk, (w:) M. Melezini, *System...*, s. 318.

Konstytucji RP⁴⁰, który przewiduje zasadę demokratycznego państwa prawa. Powstaje jednak pytanie, czy da się pogodzić z tą zasadą konieczność wymierzenia przez sąd kary, która jest nieproporcjonalna do winy i społecznej szkodliwości czynu, a więc jest niesprawiedliwa. Takie rozwiązanie popada również w kolizję z art. 175 Konstytucji RP, zgodnie z którym wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują sądy powszechne, trudno natomiast uznać za wymiar sprawiedliwości stosowanie kary niesprawiedliwej, jednakowej do popełnionego przestępstwa. Dotychczasowe rozwiązanie zagrażało również zasadzie indywidualizacji odpowiedzialności karnej, która nakazuje uwzględnienie właściwości i warunków osobistych sprawcy oraz dostosowanie do nich orzeczonej kary. Stawianie sądu w sytuacji wyboru między karą 15 lat pozbawienia wolności, która jest zbyt łagodna, a 25 lat pozbawienia wolności, która jest zbyt surowa, oznacza, że zastosowana kara nie będzie adekwatna do tych okoliczności. Ponadto utrzymanie kary 25 lat pozbawienia wolności w sprawach o zbrodnie zagrożone tą karą oraz karą do 15 lat pozbawienia wolności stwarzało wrażenie sprzeczności systemowej. Tak oto z jednej strony przepis art. 53 § 1 k.k. obligował sąd do wymierzenia kary nieprzekraczającej stopnia winy, proporcjonalnej do stopnia społecznej szkodliwości czynu, a w przypadku, w którym kara do 15 lat jest zbyt łagodna, a kara 25 lat pozbawienia wolności zbyt surowa, mogło dochodzić do zastosowania takiej kary, która nie jest w stanie tych kryteriów spełnić.

Krytyka kary 25 lat pozbawienia wolności, a przede wszystkim luki w stosunku do górnej granicy zwykłej kary pozbawienia wolności (między 15 a 25 latami), nie oznacza, że przedstawione wyżej propozycje, a także nowela z dnia 7 lipca 2022 r. w zakresie odnoszącym się do tej kary, w pełni zasługują na akceptację.

Nie sposób zaakceptować propozycję, zgodnie z którą obok kary pozbawienia wolności do 15 lat miałyby funkcjonować „surowa kara pozbawienia wolności” w przedziale od 20 do 30 lat i to bez możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia. Rozwiązanie takie obarczone jest tą samą wadą co dotychczasowa regulacja (sprzed noweli z dnia 7 lipca 2022 r.) przewidująca obok kary do 15 lat pozbawienia wolności karę 25 lat pozbawienia wolności. Należy jednak zwrócić uwagę, że pomiędzy górną granicą proponowanej kary a dolną granicą nowej, surowej kary występuje również luka na poziomie 5 lat. Jest ona co prawda o 5 lat krótsza w porównaniu z dotychczasowymi rozwiązaniami legislacyjnymi (przed nowelą z dnia 7 lipca 2022 r. wynosiła ona 10 lat: między 15 a 25 lat), niemniej jednak powodowałyby dokładnie te same problemy praktyczne, na które L. Tyszkiewicz zwracał uwagę, uzasadniając konieczność zniesienia kary 25 lat pozbawienia wolności. Poza tym należy przypomnieć, że

⁴⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.).

zdaniem tego autora różnica w wymiarze kary między poszczególnymi współdziałającymi w popełnieniu przestępstwa nie powinna przekraczać 2–3 lat, gdy tymczasem proponowane rozwiązanie mogłoby prowadzić do sytuacji, w których różnica ta będzie wynosiła 5 lat. Nawet gdyby uznać, że wprowadzenie kary w przedziale od 20 do 30 lat pozbawienia wolności jest uzasadnione, to jako zupełnie pozbawiony podstaw był postulat odarcia tej kary z warunkowego przedterminowego zwolnienia. Jego realizacja stanowiłaby pogwałcenie wiążących Rzeczpospolitą Polską standardów narzuconych przez Radę Europy. Zgodnie z punktem 4a zalecenia nr R(2003)22 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie zwolnienia warunkowego⁴¹ (przyjętego przez Komitet Ministrów w dniu 24 września 2003 r.), instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia powinna być dostępna dla wszystkich skazanych, bez względu na wymierzoną karę. Pozbawienie możliwości warunkowego zwolnienia narusza również zakaz niehumanitarnego traktowania, wynikający z art. 3 europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka⁴². Zatem jakiegokolwiek wyłączenia podmiotowe z zakresu zastosowania tej instytucji są niedopuszczalne.

Te same argumenty można skierować przeciwko propozycji sformułowanej przez V. Konarską-Wrzošek. Wbrew twierdzeniom autorki, proponowana kara w przedziale od 20 do 30 lat pozbawienia wolności obok kary do 15 lat pozbawienia wolności nie stwarzałaby możliwości pełnej realizacji zasady indywidualizacji kary. Można wszak zadać pytanie, jak tę zasadę ma zrealizować sąd, jeśli dojdzie do przekonania, że kara 15 lat będzie karą zbyt łagodną, a kara 20 lat pozbawienia wolności będzie karą zbyt surową. Proponowane rozwiązanie skazywałoby praktykę na konieczność wymierzania kar niesprawiedliwych, a to zagraża wskazanym wyżej wartościom konstytucyjnym i prowadzi do podnoszonej już wcześniej niespójności systemowej.

Jakkolwiek zasadniczo należy się zgodzić z proponowaną w projekcie nowelizacji z dnia 16 września 2022 r., a także przyjętą w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. eliminacją kary 25 lat pozbawienia wolności z katalogu kar, o tyle krytycznie należy wypowiedzieć się na temat podwyższenia górnej granicy kary pozbawienia wolności do 30 lat. Warto podkreślić, że sprzeciwia się temu tradycja ustawodawcza. Dotychczasowe rozwiązania prawne w obszarze prawa karnego materialnego nigdy nie przewidywały kary pozbawienia wolności na takim poziomie, zwłaszcza przy jednoczesnym utrzymaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności. Jest to zatem pewien wyłom legislacyjny, dotychczas nieznany. Próżno szukać w uzasadnieniu rzeczonoego projektu argumentów, które potwierdzałyby

⁴¹ <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/inne-organizacje-miedzynarodowe-i-prawa-czlowieka/prawa-czlowieka-w-radzie-europy-/download,2254,2.html> (dostęp: 21.11.2022 r.).

⁴² Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284, z późn. zm.).

trafność takiego rozwiązania, tj. ustalenie górnej granicy kary pozbawienia wolności na poziomie 30 lat. Przyjęta regulacja jawi się jako niespójna z jednoczesną eliminacją kary 25 lat pozbawienia wolności. Skoro kara ta usuwana jest z katalogu kar, należało się spodziewać raczej podwyższenia górnej granicy kary pozbawienia wolności do 25 lat, a nie do 30 lat. Podniesienie górnej granicy kary do 30 lat pozbawienia wolności nie może być uzasadniane potrzebą zwiększenia represyjności polskiego porządku prawnokarnego. Nie znajduje to dostatecznego uzasadnienia w odstraszeniu, wszak odstrasząca moc kary została dawno temu zakwestionowana, była kwestionowana również przez C. Beccarię jako sprzeczna z nurtem humanitarnym w naukach penalnych. Upatrywanie zasadności przyjętych rozwiązań w racjonalizacji odstraszącej trąci zatem archaizmem. Kara 30 lat pozbawienia wolności mogłaby co najwyżej stanowić górną granicę tej kary jako nadzwyczajnie obostrzonej na zasadzie art. 38 k.k. Podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności do 30 lat doprowadziło do podwyższenia zagrożeń w części szczególnej Kodeksu karnego w sprawach o zbrodnie zagrożone dotychczas również karą 25 lat pozbawienia wolności. Niejednokrotnie doszło do podniesienia ustawowego zagrożenia karą terminową do 30 lat, a więc *de facto* obostrzenie nastąpiło na poziomie aż 5 lat. Tym samym zwiększa się poziom punitowności polskiego prawa karnego, przy jednoczesnym spadku przestępczości.

Podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności w art. 37 k.k. do 30 lat jest niespójne systemowo. Należy však wskazać, że w znowelizowanym przepisie art. 38 § 1 k.k. kara izolacyjna nadzwyczajnie obostrzona nie może przekroczyć tego samego okresu. Nie ulega wątpliwości, że unormowanie zawarte w art. 37 k.k. określa zwyczajne, a nie nadzwyczajne granice kary pozbawienia wolności. Na skutek nowelizacji górna granica kary pozbawienia wolności na poziomie lat 30 staje się zatem zwykłym jej wymiarem oraz maksymalnym wymiarem nadzwyczajnym. W ten sposób ustawodawca popełnił *de facto* ten sam błąd, którym obarczona była i jest regulacja dotycząca górnej granicy kary ograniczenia wolności, gdzie również zwyczajny oraz nadzwyczajny jej maksymalny wymiar są identyczne i wynoszą 2 lata. Przy takim rozwiązaniu legislacyjnym nie ma żadnej przestrzeni pomiędzy maksymalnym zwykłym wymiarem kary a wymiarem nadzwyczajnie obostrzonym. Poprawne rozwiązanie legislacyjne, spójne systemowo oraz zgodne z postulatami politycznokryminalnymi, potrzebą indywidualizacji odpowiedzialności karnej, nie powinno utożsamiać maksymalnego, zwyczajnego wymiaru kary z wymiarem nadzwyczajnym. W przeciwnym wypadku obie instytucje zlewają się ze sobą.

Wydaje się zatem, że słusznym rozwiązaniem było proponowane przez L. Tyszkiewicza wyeliminowanie kary 25 lat pozbawienia wolności przy jednoczesnym podwyższeniu górnej granicy kary pozbawienia wolności właśnie do 25 lat. Nietrafnej krytyce poddał je L. Wilk, który wskazał, że podniesienie górnego pułapu kary pozbawienia wolności z 15 do 25 lat doprowadziłoby do

potraktowania kar ponaddwudziestoletnich jako „zwyczajnych”, a nie „wyjątkowych”. Argumenty przemawiające za wyjątkowym charakterem kary na poziomie 25 lat pozbawienia wolności, które przytoczono wyżej nie tracą na aktualności tylko dlatego, że kara w takim wymiarze przestaje być karą odrębną w katalogu kar. Skoro nowe rozwiązanie będzie dopuszczało osadzenie skazanego w zakładzie karnym na okres 25 lat, to wymierzenie takiej kary wciąż będzie miało charakter wyjątkowy. Proponowane rozwiązanie polegające na podwyższeniu górnej granicy kary pozbawienia wolności do 25 lat przy jednoczesnej rezygnacji z takiej kary jako sztywnej byłoby oczywiście spójne systemowo. Wypełniłoby przede wszystkim lukę, jaka obecnie występuje pomiędzy granicą 15 lat pozbawienia wolności i 25 lat pozbawienia wolności, uwzględniałoby również to, że w obecnym porządku prawnym dopuszczalne jest w przypadku niektórych zbrodni wymierzenie kary na poziomie 25 lat pozbawienia wolności. Takie rozwiązanie zapewniałoby pełną realizację zasady indywidualizacji odpowiedzialności karnej, wszak nie pozostawia obszaru niezagospodarowanego pomiędzy górną granicą jednej kary a dolną granicą innej. Sprzyja wymierzeniu kar sprawiedliwych, tj. adekwatnych do stopnia winy i społecznej szkodliwości czynu. Jednocześnie podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności do 25 lat (a nie do 30 lat, tak jak w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r.) wcale nie musiałoby automatycznie oznaczać podwyższenia górnych zagrożeń w części szczególnej. Pozostawienie górnej granicy kary pozbawienia wolności na poziomie 25 lat (a nie 30) przy jednoczesnym istnieniu w porządku prawnym kary dożywotniego pozbawienia wolności mogłoby rodzić obawę, że przy takim rozwiązaniu prawnym i zagrożeniu oboma karami sądy będą częściej sięgały po tę ostatnią. Obawa taka jest jednak czysto hipotetyczna. Poza tym, nawet gdyby taka praktyka zaczęła dominować, należy zastrzec, że skazany na dożywotnie pozbawienie wolności powinien mieć możliwość ubiegania się o warunkowe zwolnienie po 25 latach i tym samym zakończyć pobyt w zakładzie karnym. Możliwość ta stanowiłaby wystarczający instrument pozwalający na redukcję represyjności spowodowanej zbyt częstym sięganiem po karę dożywotniego pozbawienia wolności po podwyższeniu do 25 lat górnej granicy kary pozbawienia wolności.

Propozycję wydłużenia górnej granicy zwykłej kary pozbawienia wolności z 15 do 25 lat poddała krytyce V. Konarska-Wrzonek. Autorka podniosła, że takie rozwiązanie doprowadziłoby do wzrostu realnego zagrożenia represyjnością polskiego prawa karnego. To mogłoby doprowadzić do tego, że przy poszczególnych typach górna granica kary pozbawienia wolności mogłaby wynosić 18, 20, 22, z tendencją do podnoszenia górnych zagrożeń na skutek incydentalnych zdarzeń kryminalnych lub dla uzyskania społecznego poparcia niezbędnego przy ubieganiu się o dostęp do władzy. Poza tym, jak podkreśla autorka, mógłby być to

sygnał dla sądów do zaostrzenia polityki karania, a nadto, że wymiar podwyższony jest wymiarem normalnym⁴³.

Trudno zgodzić się z przedstawioną argumentacją. Należy wszak podnieść, że w dotychczasowym porządku prawnym (tj. do chwili wejścia w życie noweli z dnia 7 lipca 2022 r.) ustawodawca w sprawach o zbrodnie przewidywał niekiedy i tak możliwość wymierzenia kary 25 lat pozbawienia wolności. Podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności z 15 do 25 lat wypełniałoby jedynie lukę między obiema karami i stwarzałoby – co warto podkreślić – możliwość wymierzenia kary również poniżej 25 lat, ale powyżej 15 lat. Trudno zatem upatrywać w takim rozwiązaniu zagrożenia represyjnością. Zagrożenia takiego nie byłoby tym bardziej, gdyby tam, gdzie ustawodawca przewidział zagrożenie karą pozbawienia wolności nie krótszą od lat 3, wprowadził jednocześnie górną granicę zagrożenia do 15 lat, a jedynie tam, gdzie w alternatywie z karą do 15 lat była kara 25 lat pozbawienia wolności, następowałoby określenie górnej granicy kary terminowej na poziomie 25 lat. Zagrożenie podwyższenia ustawowego wymiaru kary po to, aby uzyskać poparcie polityczne, istnieje zawsze w przypadku, w którym dochodzi do walki o władzę. Populizm penalny jest nieodłącznym elementem rzeczywistości politycznej. Trudno upatrywać w nim argumentu przeciwko podwyższeniu górnej granicy kary pozbawienia wolności z 15 do 25 lat.

REFERENCES

- Andrejew I., *Zarys prawa karnego państw socjalistycznych*, Warszawa 1975
- Bafia J., *System kar i zasady ich orzekania*, Warszawa 1970
- Bafia, J., *System kar zasadniczych w kk z 1969 r.*, „Przegląd Penitencjarny” 1969, nr 2
- Bednarzak J., *Decydująca rola dyrektywy stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu w sądowym wymiarze kary*, „Nowe Prawo” 1978, nr 10
- Buchała K., *Polityka karna w latach 1970–1975 na tle ogólnych zasad wymiaru kary*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1978, nr 9
- Hochenberg L., *Zawołowane dożywocie*, „Nowe Prawo” 1956, nr 7–8
- Konarska-Wrzosek V., *Propozycje zmian katalogu kar w kodeksie karnym z 1997 r. w zakresie kar pozbawienia wolności oraz dolegliwości związanych z niektórymi rodzajami kar wolnościowych*, (w:) P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, Warszawa 2012
- Korecki J., *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988

⁴³ V. Konarska-Wrzosek, *Propozycje zmian katalogu kar w kodeksie karnym z 1997 r. w zakresie kar pozbawienia wolności oraz dolegliwości związanych z niektórymi rodzajami kar wolnościowych*, (w:) P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), *Państwo...*, s. 858–859.

- Lachowski J., *Zasady wymierzania kar 25 lat oraz dożywotniego pozbawienia wolności według kk z 1997 r.*, (w:) T. Gardocka (red.), *Kary długoterminowe. Polityka karna. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006
- Leśko T., *System kar sądowych w prawie karnym wojskowym*, Warszawa 1968
- Melezini M., *Granice czasowe pozbawienia wolności (stan obecny i proponowane zmiany)*, (w:) L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), *Gaudium in literis est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Warszawa 2005
- Śliwowski J., *Czasowe ramy kary pozbawienia wolności w projekcie kk PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 1977, z. 1
- Śliwowski J., *System kar w projekcie kodeksu karnego*, „Palestra” 1963, nr 3
- Tyszkiewicz L., *Rzut oka na niektóre aktualne problemy prawa karnego, polityki kryminalnej i kryminologii*, (w:) T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Bielsko-Biała 2006
- Walczak S., *Projekt kodeksu karnego w Sejmie PRL (tekst przemówienia wygłoszonego przez Ministra Sprawiedliwości prof. Stanisława Walczaka na posiedzeniu Sejmu w dniu 9 marca 1968 r.)*, „Nowe Prawo” 1968, nr 4
- Wąsik J., *Kara dożywotniego więzienia*, Warszawa 1963
- Wilk L., (w:) M. Melezini (red.), *System Prawa Karnego. Tom 6. Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*, Warszawa 2016
- Wolter W., *Z problematyki wymiaru kary (średni wymiar kary)*, „Państwo i Prawo” 1958, z. 7